

»Jugoslavija ni zapletena v kakšno vojsko in ker je pričakovati v prihodnjih mesecih splošni mir, sploh ne obstoja potreba za izvršitev zaklonišč!«¹

Maribor konec 30. in v začetku 40. let, ko je (skoraj) vsem jasno, da je začetek vojne še samo vprašanje časa

Aleksander Duh*

1.03 Kratki znanstveni prispevek
UDK 94(497.4Maribor)"193/194"

Aleksander Duh: »Jugoslavija ni zapletena v kakšno vojsko in ker je pričakovati v prihodnjih mesecih splošni mir, sploh ne obstoja potreba za izvršitev zaklonišč!« Maribor konec 30. in v začetku 40. let, ko je (skoraj) vsem jasno, da je začetek vojne še samo vprašanje časa. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 92=57(2021), 1, str. 40–66

Čas konec 30. in v začetku 40. let prejšnjega stoletja je bil zaznamovan s pripravo na vojno, ki se je že širila po Evropi in samo vprašanje časa je bilo, kdaj bo vojna izbruhnila tudi v Kraljevini Jugoslaviji. To je bil čas, ko je mestna oblast v Mariboru zapovedovala civilnemu prebivalstvu, da naj se pripravi na zračne napade. Hkrati je mestna oblast sodelovala s podjetji in tudi njim zapovedovala pripravo zaklonišč za delavce, da bi bili ob morebitnem bombardiranju kar najbolj varni.

Ključne besede: zaklonišča, evakuacija, zračni napadi, bombardiranje, zasilni izhod, obokane kleti, Maribor

¹ Pokrajinski arhiv Maribor, signatura 1111015/508 Uradna poročila, Mestna občina Maribor. *Zaščita pred zračnimi napadi – gradnja zaklonišč ad X štev. 10607/1-1651/40.*

* Aleksander Duh, profesor sociologije in zgodovine, doktorski študent zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani, Ulica heroja Bračiča 18, 2000 Maribor, Slovenija, aleksander.duh@guest.arnes.si

1.03 Short scientific article
UDC 94(497.4Maribor)"193/194"

Aleksander Duh: "Yugoslavia is not entangled in any army, and since general peace is to be expected in the coming months, there is no need at all for the implementation of shelters!" Maribor in the late 1930s and early 1940s, when it was clear to (almost) everyone that the outbreak of war was only a matter of time. Review for History and Ethnography, Maribor 92=57(2021), 1, pp. 40–66

The late 1930s and early 1940s were marked by preparations for war, which was already spreading across Europe, and it was only a matter of time before war would also break out in the Kingdom of Yugoslavia. It was a time when the city authorities in Maribor were ordering the civilian population to prepare for airstrikes. At the same time, the city authorities were also collaborating with the companies and ordering them to prepare shelters for the workers so that they would be as safe as possible in the event of a bombardment.

Keywords: shelters, evacuation, air raids, bombing, emergency exit, vaulted cellars, Maribor

UVOD

Po prvi svetovni vojni in razpadu Avstro-Ogrske države ter nastanku države SHS (Slovencev, Hrvatov in Srbov) je nastala Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki se je leta 1929 preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo. Država je bila upravno razdeljena v banovine in Maribor, okolica in vsa spodnja Štajerska so imeli pomembno mesto v Dravski banovini in celotni državi.

Slovenska Štajerska ni bila geografska ali upravopolitična enota, saj jo je opredelovala predvsem tradicionalna zavest prebivalstva o deželni pripadnosti. Obsegala je ozemlje med Muro in Savo ter Sotlo in povirjem Savinje. Njen manjši del je sestavljal v porečju zgornjega toka Savinje visokogorje. Polovica Štajerske je odpadla na hribovje v obmejnem vzhodnem Kozjaku, vzhodnem Pohorju, sredogorskem delu Karavank med Uršljo goro in Macljem, v Zgornji Savinjski dolini in Posavskem hribovju. Drugi del so sestavljale subpanonske prode in na robu zamočvirjene ravnine (Dravsko in Ptujsko polje, Savinjska dolina) ter gričevje iz prhkkih terciarnih kamnin.²

Štajerska je bila kmetijska pokrajina, saj je imela nadpovprečno veliko rodovitne zemlje. Industrija, ki se je naglo razvijala, se je zgostila v nekaterih industrijskih središčih (Maribor, Celje, Šoštanj, Velenje, Hrastnik, Trbovlje). Najbolj razvite so bile tekstilna, kovinska in kemična industrija; veliko zaposlenih je bilo v premogovništvu in na železnici; trgovina in obrt pa sta zaostajali za razvojem industrije.³

² Teropšič, Tomaž. *Štajerska v plamenih*. Brežice: Posavski muzej, 2012, str. 13.

³ Prav tam, str. 13.

Maribor se je v dvajsetih letih intenzivno razvijal in hitro začel kazati značaj industrijskega mesta. Glavni pospeševalni moment je bila novost, cene električna energija iz falske elektrarne, drugi, novo dejstvo, je bila bližina meje, ki je omogočala prihranke v prometu z razvitimi državami srednje Evrope, od koder se je nabavljala oprema za industrializacijo in kjer so bila tudi finančna središča.⁴

V dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja je nastalo v mestu petnajst večjih tekstilnih tovarn z vsaj 7029 zaposlenimi in Maribor v tedanjem časopisju pogosto imenujejo *jugoslovanski Manchester*. Poleg tekstilne industrije je postajala vedno pomembnejša tudi kovinska industrija, predvsem nekateri obrati na Teznu – Splošna stavbena družba, ki je izdelovala železne konstrukcije, in metalurška industrija Kovina, v Orešju pa obrat za vlivanje kovin Ježek K & Co.⁵

Mariborska mlinska industrija je po prvi svetovni vojni zaradi vojvodinske konkurence zašla v težave, zato so se tukajšnji obrati morali preusmeriti v nove dejavnosti, na primer v izdelavo testenin in pekovskih izdelkov. Med obrati mariborske živilske industrije omenimo Franzov in Scherbaumov mlin in tovarno mesnih izdelkov v Košakih ter pivovarno Tscheligi, tovarno čokolade Mirim in tovarno marmelade, kompotov in sadnih sokov Margo.⁶

In čeprav je bilo leta 1921 pri štetju prebivalstva prijavljeno od vsega mariborskega prebivalstva le 21 % Nemcev, drugo so bili Slovenci (61 %) ter Srbi in Hrvati, Čehi, Slovaki in drugi (12,7 %), sta nemški kapital in gospodarski vpliv v mestu ostajala. Nemški vpliv je bil največji v tekstilni industriji, tudi v gradbeništvu in kovinski industriji, močan je bil tudi v obrti in trgovini. Po objavljenih podatkih so bile v Gosposki ulici takrat le tri slovenske trgovine, medtem ko so prevladovali nemški in avstrijski trgovci – tu so imele svoje lokale tudi nekatere večje gospodarske družbe, na primer trgovina Humanic in trgovina s kolonialnim blagom Julius Meinel.⁷

Bogati mariborski Nemci so bili tudi lastniki najboljših vinogradov in kmetijskih posestev v mestni okolici, pomembno vlogo so imeli v bankah in posojilnicah in bili so lastniki dveh tretjin stanovanjskih in drugih poslopij v Mariboru.⁸

Po bolj množičnem priseljevanju Slovencev v mesto, zlasti Primorcev, predvsem po letu 1922 (fašizem), se je pomen nemškega jezika nekoliko

⁴ Leskovec, Antoša. *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1792–1941*. Zbornik Maribor skozi stoletja. Maribor 1991, str. 363.

⁵ Premzl, Primož. *Novi Maribor, mesto v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja*. Maribor: Umetniški kabinet Primoža Premzla, 2017, str. 118.

⁶ Prav tam, str. 119.

⁷ Prav tam, str. 121.

⁸ Prav tam, str. 121.

zmanjšal, s tem pa se je zmanjšala tudi navezanost mesta na nemški kulturni prostor.⁹

Socialne razmere v mestu so se začele občutno slabšati že konec dvajsetih let 20. stoletja, ko se je priseljevalo vedno več okoliških prebivalcev, ki so iskali zaposlitev v mariborskih tovarnah, v mestu pa je zanje primanjkovalo stanovanj ... ljudje so spali po kletih, pod mostom, v drvarnicah in hlevih. Mnogi drugi revni Mariborčani pa so stanovali v majhnih, nezdravih stanovanjih, neredko po dve družini skupaj, v tako imenovanih *šparhet cimrih*, to je sobi s štedilnikom. Zaradi velikega pomanjkanja stanovanj so v Mariboru nastajala tudi barakarska naselja, na primer na Taboru in na Teznu, ljudje so stanovali v bednih razmerah, celo v odsluženi železniški vagonih.¹⁰

V času med obema vojnama, ko se je proletarizacija mariborskega agrarnega zaledja šele začela, je bilo mesto še močno povezano z življenjem kmečkega prebivalstva v njegovi okolici. Kmetje so ob jutrih z vozovi prihajali v mesto po različnih opravkih, pripeljali so kmetijske izdelke za prodajo, po mestnih ulicah so gnali živino, prodajali so perutnino. Med podeželani pa so se gnetli različni domači prevozniki – prevladovali so vozovi in vozički, medtem ko so bili avtomobili dokaj redki, pa kolesarji, postreščki in pešci, med njimi tudi hlapci in služinčad, ki je hitela po opravkih.¹¹

Vse pa le ni bilo tako črno, po objavljenih podatkih je bilo leta 1919 na tedanjem območju občine Maribor kar 161 gostinskih lokalov, če štejemo tudi preproste pivnice in žganjarne. Po letu 1919 je začelo število teh obratov sicer upadati, a jih je bilo v mestu glede na število njegovih prebivalcev še vedno veliko.¹²

Posebno vlogo v industrializaciji Maribora in njegove širše okolice ima Josip Hutter, jugoslovanski državljani, po rodu kočevski Nemec. Podjetje, v katerem je imel Hutter za družabnika poleg žene Betke, roj. Hribar, še Richarda Pocheja iz Lienza kot zastopnika avstrijskega podjetja Hoffellner, je začelo obratovati s tovarno hlačevine (1926) in postavilo nato še tkalnico klotov (1929), predilnico (1933), tovarno sukanca (1937) in tkalnico za svilo (1939).¹³

Celotno medvojno obdobje, do začetka druge svetovne vojne, sta v mestu obstajali dve močni skupnosti, slovenska in nemška, na javnih mestih pa se je govorilo tako v slovenskem kot v nemškem jeziku. Odnos med tema dvema skupinama prebivalcev je bil strpen in razmeroma dober, drastično pa se je poslabšal ob priključitvi Avstrije k Tretjemu rajhu (leta 1938), ko so začeli

⁹ Prav tam, str. 122.

¹⁰ Prav tam, str. 127.

¹¹ Prav tam, sre. 130.

¹² Prav tam, str. 150.

¹³ Leskovec, Antoša. *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1792–1941*. Zbornik Maribor skozi stoletja. Maribor, 1991, str. 364.

mariborski Nemci in nemškutarji javno izražati nacionalsocialistične ideje in javno nastopati in je spet oživila že leta 1931 ustanovljena zveza Kulturbund, ki je bila od leta 1935 prepovedana.¹⁴ Tega leta (1938) je bila v Mariboru ponovno ustanovljena nemška kulturna zveza Kulturbund in že v tem predvojnem obdobju so v Mariboru ob Hitlerjevem rojstnem dnevu plapolale zastave Tretjega rajha – izobešena je bila, na primer, na hrvaškem konzulatu in na magdalenski cerkvi, kjer je te ideje širil protestantski duhovnik Johann Baron.¹⁵

K ohranjanju nemštva v Mariboru je pripomogel tudi nagli industrijski razvoj mesta, kajti lastniki tekstilnih in drugih tovarn so bili večinoma Nemci ali nemško govoreči Judi. Ti niso le ustanovili tukajšnje tovarne, ampak so se v mestu tudi naselili in to s svojimi nemško govorečimi družinami in služinčadjo ... In čeprav so nekateri tuji tovarnarji živeli v mestu več desetletij, se niso naučili slovenskega jezika in so za poslovanje uporabljali le nemški jezik ... v tovarni Thoma in Co. pa so se po pisanju tedanjih časopisov nekateri zaposleni med seboj celo pozdravljali z nacističnim pozdravom.¹⁶

Zavedni Slovenci so prepoznali poslabšanje razmer in nevarnost nove vojne in nemške zasedbe tega dela Štajerske ... Mladi so tudi na javnih krajih v mestu, na primer na mariborski promenadi, z odporom opazovali opogumljene hitlerjance, ki so se tu sprehajali v irhastih hlačah in belih dokolenkah in javno izražali simpatije do nacistične ideologije.¹⁷

Slika 1: Maribor v 30. letih.
Osebni arhiv.

¹⁴ Premzl, Primož. *Novi Maribor, mesto v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja*. Maribor: Umetniški kabinet Primoža Premzla, 2017, str. 124.

¹⁵ Prav tam, str. 125,

¹⁶ Prav tam, str. 125.

¹⁷ Prav tam, str. 125.

Trideseta leta 20. stoletja za Mariborčane torej niso bila le leta urbanistične širitve in vsestranskega razvoja mesta, ampak tudi obdobje, ko je Maribor doživel grožnjo izbruha nove velike vojne.¹⁸

Ob naraščajoči grožnji fašizma in nacizma v Evropi je v drugi polovici tridesetih let pogosto čutiti nelagodje in strah tudi v dnevnem časopisu Mariborski večernik »Jutra«, kasneje Večernik, v časopisu Mariborer Zeitung in tudi v humorističnem časopisu Toti list (1938–1941). Nestrpnost nemških prebivalcev mesta do vseh drugih je postajala vedno bolj izrazita. Slutnja bližajoče vojne je bila v »zraku«. Zaradi aktualnosti je bila že v okviru 5. Mariborskega tedna leta 1936 tudi razstava protiplinske obrambe s simulacijo zaklonišča in prikazom zaščitne opreme, hkrati pa so v Grajskem kinu vsak dan ob 11. uri predvajali film o protiplinski obrambi.¹⁹

Kako hitro je prihajala slovenska zemlja v obmejnih krajih iz slovenskih v nemške roke, vidimo iz poročila poslanca dr. Ivana Jančiča, ki je v letu 1937 v skupščini navedel, »da je v okraju Gornja Radgona leta 1919 bilo v nemških rokah 22 odstotkov zemlje, leta 1937 pa že 48 odstotkov kakovostno najboljše zemlje! V okraju Maribor – levi breg je v obdobju od 1928 do 1937 prešlo v nemške roke 23 kmečkih posestev, v okraju Radlje (Marenberg) pa 19 veleposestev! Samo v štirih letih (1933–1937) je v okraju Gornja Radgona prešlo iz slovenskih v nemške roke 214 kmetij, v Št. Lenartu 75 zemljišč in v okraju Maribor – levi breg 245 zemljišč. Najbolj se je povečala nemška zemljiška posest v Slovenskih goricah in deloma tudi v Halozah. V Mariboru sta bili dve tretjini hiš in zemljišč v nemški lasti, na Ptuju skoraj 60 odstotkov, v Celju pa približno 40 odstotkov.«²⁰

Na spodnjem Štajerskem so imeli Nemci močne postojanke predvsem v treh večjih mestih, v Mariboru, Celju in na Ptuju, na podeželju pa v Apaški in Dravski dolini.²¹ Ko je Hitler prišel dan po priključitvi Avstrije, 13. marca 1938 na Dunaj, se je na Ringu zbrala velika množica Dunajčanov. Za Dunajem je Hitler obiskal tudi Gradec, ki je od tedaj postal glavni center avstrijskih propagandnih, petokolonskih in gestapovskih priprav za napad na Jugoslavijo. V tem času avstrijski nacisti osnujejo »Jugovzhodni nemški inštitut (Südostdeutsches Institut) v Gradcu, porojen iz bivših pangermanskih združenj Südmark in Schulverein, ki ga je vodil dr. Helmut Carstanjen. V inštitutu so se zbirali podatki in poročila, ki so se nanašala na teritorialne zahteve na škodo Jugoslavije, podatki o bodočem nasilnem izganjanju slovenskega prebivalstva in naseljevanju avstrijskega in nemškega prebivalstva, dalje podatke o ljudeh,

¹⁸ Prav tam, str. 125.

¹⁹ Prav tam, str. 312.

²⁰ Zakonjšek, Rado. *Štajerska 1941*. Ljubljana: Založba Borec, 1980, str. 20.

²¹ Prav tam, str. 12.

ki so v Jugoslaviji delovali za nemške cilje, in o osebah, ki so sovražno razpoložene proti Nemcem ter jih je treba v ugodnem trenutku odstraniti. Tako je bilo v inštitutu zbranega zelo veliko materiala zgodovinskega, geografskega, etnografskega, statističnega in splošno informativnega značaja o pokrajinah, za katere si je prizadeval, da bi bili priključeni k Tretjemu rajhu.²²

Po septembru 1939 je začelo naraščati pomanjkanje: primanjkovalo je živil, surovin za tekstilno industrijo, drv za kurjavo, bencina ... Občina je začela nabavljati rezervno hrano za prebivalstvo in graditi javna zaklonišča za zaščito pred letalskimi napadi, vadili so oblike pasivne obrambe pred temi napadi.²³

V zadnjih mesecih pred nemškim napadom na Jugoslavijo je Maribor sicer še dajal videz slovenskega mesta, toda rezultati večletnega intenzivnega petokolonskega delovanja mariborske organizacije Kulturbund so bili vse opaznejši. Poskusi naprednih in domoljubnih Slovencev, da bi preprečili rušilno raznarodovalno dejavnost v Mariboru, so bili zaman, ker represivni ukrepi oblasti proti vse pogostejšim nacističnim in iredentističnim izpadom Nemcev niso zalegli, obenem pa je mariborska mestna policija močno poostrila ukrepe proti komunistom in antifašistom. Nemška manjšina, naslonjena na močan nemški finančni, industrijski in trgovski kapital ter razen redkih izjem strjena v vrstah Kulturbunda, je v povezavi z nacističnimi centri in ustanovami v Nemčiji in Avstriji, zlasti v Gradcu, pripravila vse potrebno za »ponovno osvoboditev« Maribora in ostale slovenske Štajerske. V nemških osvajalnih in potujčevalnih načrtih je bila Mariboru namenjena posebna vloga.²⁴

Mestno poglavarstvo je tesno sodelovalo tudi z vojsko in le-ta ji je v začetku meseca junija 1939 poslala načrte, kako se na bližajoče čase pripravlja Švica. V dokumentih je zapisana dvomesečna zaloga hrane za prebivalce: »*Dakle neophodno je potrebno, da svako gastinstvo, restoran, panzion, sirotni dom, azil, bolnica slična ustanova, obrazuje jednu količino životnih potreba, koja će biti dovolna za dva meseca. Evo spiska robe, čija će prodaja biti zabranjena: šečer, pirinač, variva/ pasulj, grašak, sočivo/ testenine, proizvodi od ječma i ovsa, brašno, griz i brašno kukurozno, mast za ishranu, maslo, ulje za prženje i za salatu, so.*«²⁵

Kraljevska banska uprava dravske banovine je že v septembru leta 1939 poslala načelnikom oddelkov, šefom samostojnim odsekov kraljevske banske uprave, sreskim načelnikom in predsednikom mestnih občin dopis, v katerem

²² Prav tam, str. 16.

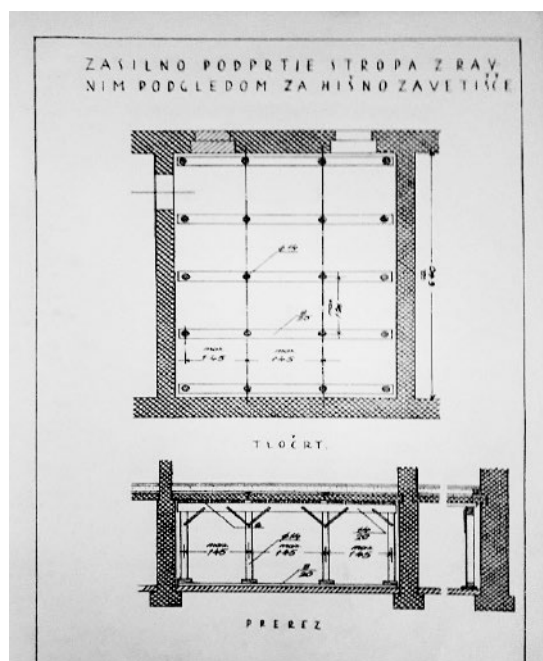
²³ Prav tam, str. 312.

²⁴ Leskovec, Antoša. *Maribor med okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem*. Zbornik Maribor skozi stoletja. Maribor, 1991, str. 415.

²⁵ SI-PAM/1111015/523 Rezerva hrane za stanovništvo u Švajcarskoj.

jih obvešča, da so upravnim oblastem bila izdana navodila za izdajanje uredbe o zaščiti pred zračnimi napadi. Uprava je opazila, da se predpisi pomanjkljivo ali sploh ne izvajajo. »To velja med drugim glede obveznosti gradnje zaklonišč in maskiranja objektov. Vrše se namreč nove gradnje, ne da bi bila v načrtih predvidena naprava zavetišč, četudi zapoveduje pravilnik za zaščito pred zračnimi napadi v točki 12 izrecno, da oblastva, ki izdajajo gradbeno dovoljenje, takih dovoljenj za večje zgradbe ne smejo podeljevati, ako v načrtih ni predvideno tudi ustrezno zaklonišče redi zaščite pred zračnimi napadi.«²⁶

Komite tehničnega dela v Ljubljani je v septembru 1939 izdal in založil brošuro »Kako si uredimo naše domove proti letalskim napadom«, ki jo je »poljubno spisal ing. Stanko Dimnik«²⁷

Slika 2: Skica zasilnega podprtja stropa.
Pokrajinski arhiv Maribor, 1111015/523.

Odbor za obrambo mesta Maribora proti napadom iz zraka, pododbor za propagando, je v septembru leta 1939 poslal vsem mariborskim časopisom »Pojasnilo prebivalstvu«, v katerem »predpisuje poleg splošne zračne obrambe tudi izdelavo načrtov za evakuacijo večjih krajev že v mirnem času.«²⁸

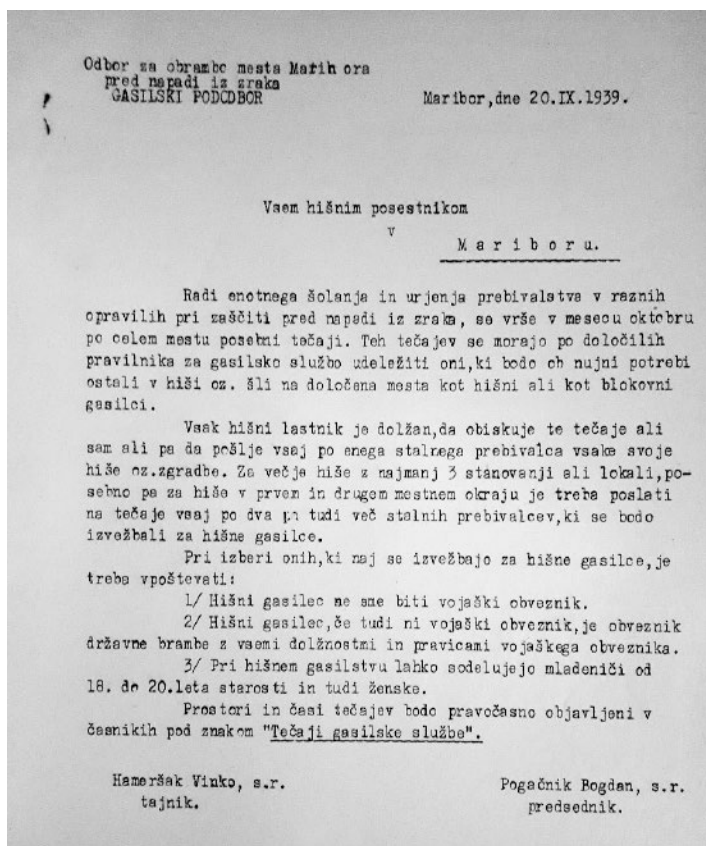
²⁶ SI-PAM/1111015/523 Zaščite pred zračnimi napadi, gradnja zaklonišč.

²⁷ SI-PAM/1111015/523 Brošura: Kako si uredimo naše domove poti letalskim napadom.

²⁸ SI-PAM/1111015/523 Pojasnilo prebivalstvu.

Odbor je prav tako poslal uredništvom Slovenca, Jutra, Večernika, Mari-borer Zeitunga, Slov. naroda in Slov. doma brezplačno naslednje obvestilo: »Odbor za obrambo mesta Maribora proti napadom iz zraka bo v soboto, 30. septembra 1939, ob 9. uri zjutraj in 12. uri opoldne preizkusil neko novo sireno. Prebivalstvo se ob tem obvešča z opozorilom, da poizkusno piskanje te sirene ob navedenih časih ne bo pomenilo nikake vaje pred napadom iz zraka oz. nikakega zračnega alarma. Promet na ulicah in vse ostalo se naj nadaljuje ob piskanju sirene v naveden času normalno.«²⁹

V mesecu oktobru so se vršili tečaji, katerih se morajo udeležiti »oni, ki bodo ob nujni potrebi ostali v hiši, oz. šli na določena mesta kot hišni ali kot blokovni gasilci.«³⁰

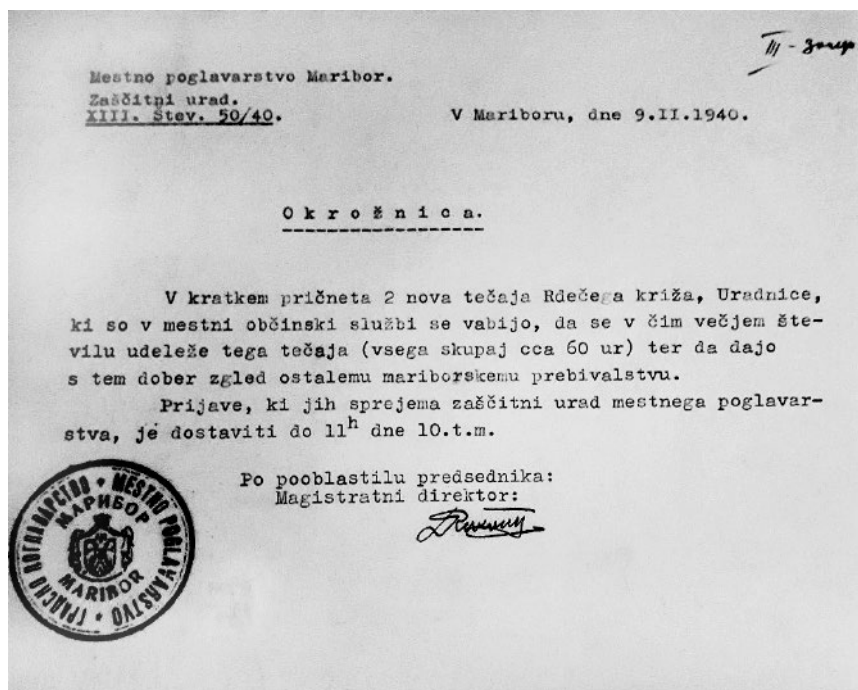

Slika 3: Tečaj gasilstva.
Pokrajinski arhiv Maribor, 1111015/523.

²⁹ SI-PAM/1111015/523 Preizkus neke nove sirene.

³⁰ SI-PAM/1111015/523 Tečaj gasilstva.

Mestno poglavarstvo je 23. in 24. januarja 1940 organiziralo v »Ljudski univerzi, s pričetkom ob 18. uri propagandno-poučni predavanji pred napadi iz zraka za mestne nameščence.³¹ V februarju leta 1940 je izdalo okrožnico, v kateri poziva uradnice, ki so v mestni občinski službi, da se udeležijo tečaja Rdečega križa »ter da dajo s tem dober zgled ostalemu mariborskemu prebivalstvu.«³²

Slika 4: Tečaj Rdečega križa.
Pokrajinski arhiv Maribor, 1111015/523.

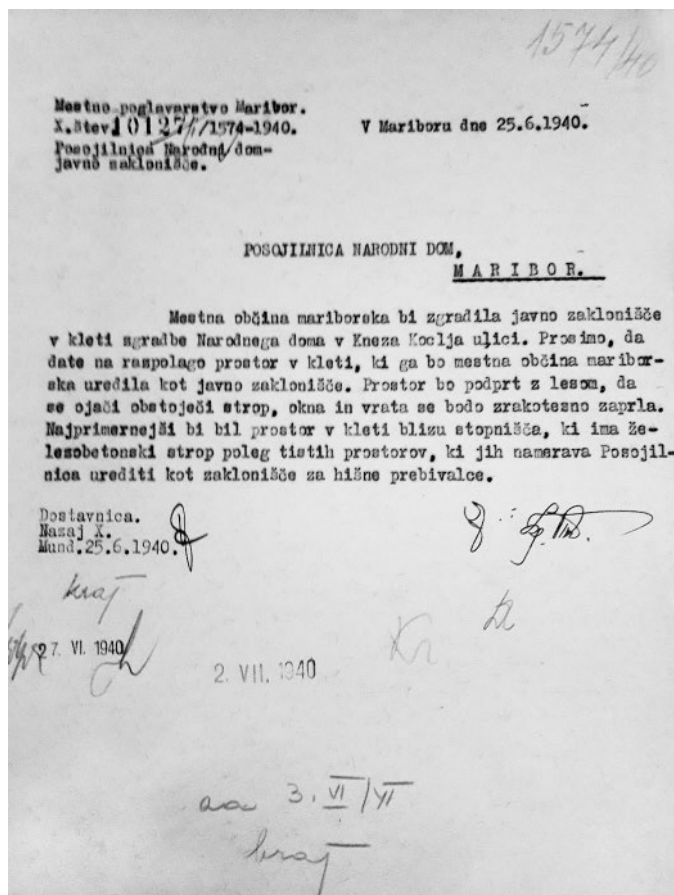
V aprilu je sklenilo, da bo v gradu uredila javno zaklonišče, ki bo v pritličju bastije³³ in v posojilnici Narodni dom v Kneza Koclja ulici. Uredila bi ga v kleti tako, da bi prostor podprli z lesom, okna in vrata bi se zrakotesno zaprla. Hkrati bi se v posojilnici uredilo zaklonišče za »hišne prebivalce«.³⁴

³¹ SI-PAM/1111015/523 Propagandno-poučni predavanji.

³² SI-PAM/1111015/523 Tečaj Rdečega križa.

³³ SI-PAM/1111015/508 Javno zaklonišče v gradu.

³⁴ SI-PAM/1111015/508 Javno zaklonišče v posojilnici Narodni dom.

Slika 5: Preureditev kleti Narodnega doma.
Pokrajinski arhiv Maribor, 1111015/508.

Mestna občina mariborska je želela avgusta 1940 urediti sanitetno postajo v kleti Okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Sodni ulici. Vsi stroški bi šli v breme mestne občine.³⁵ V juniju so želeli urediti javno zaklonišče v zasebni hiši Josipa Piricha, trgovca z usnjem na Meljski cesti.³⁶ Prav tako so sklenili da bo javno zaklonišče v kleti zgradbe carinske pošte, ki je bila svoj čas zapor.³⁷

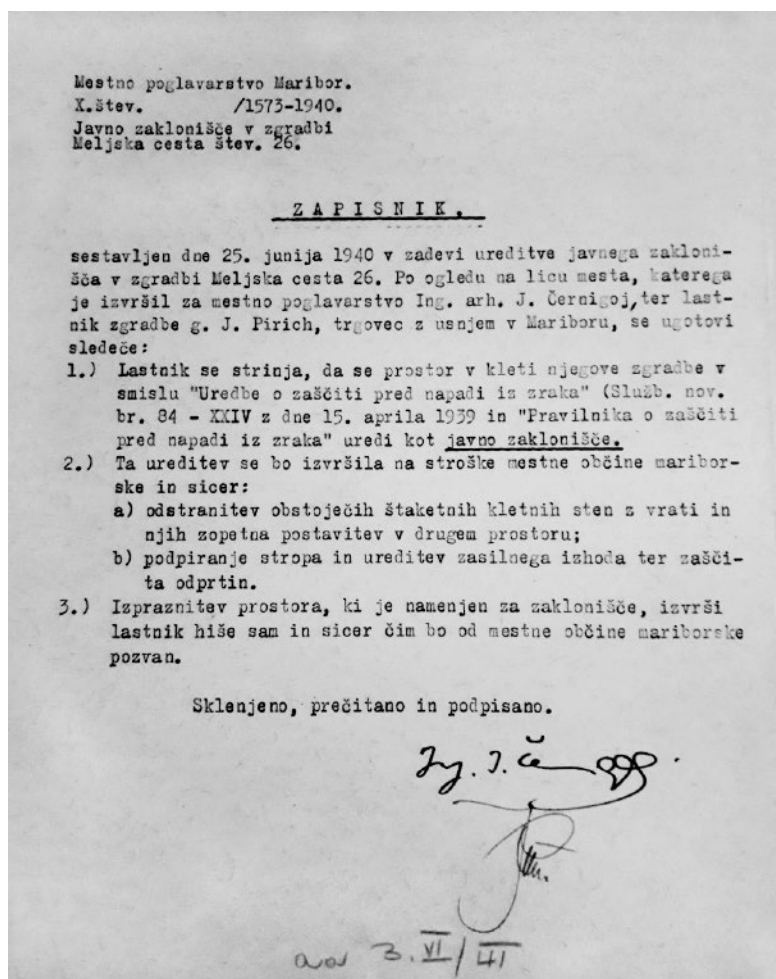
Pri urejanju javnih zaklonišč v zasebnih hišah Mestno poglavarstvo ni naletelo na gluha ušesa in lastnik zgradbe na Meljski cesti se je z ureditvijo kleti v javno zaklonišče strinjal.³⁸

³⁵ SI-PAM/1111015/508 Sanitetna postaja v Sodni ulici.

³⁶ SI-PAM/1111015/508 Javno zaklonišče na Meljski cesti.

³⁷ SI-PAM/1111015/508 Javno zaklonišče v kleti carinske pošte.

³⁸ SI-PAM/1111015/508 Javno zaklonišče na Meljski cesti.

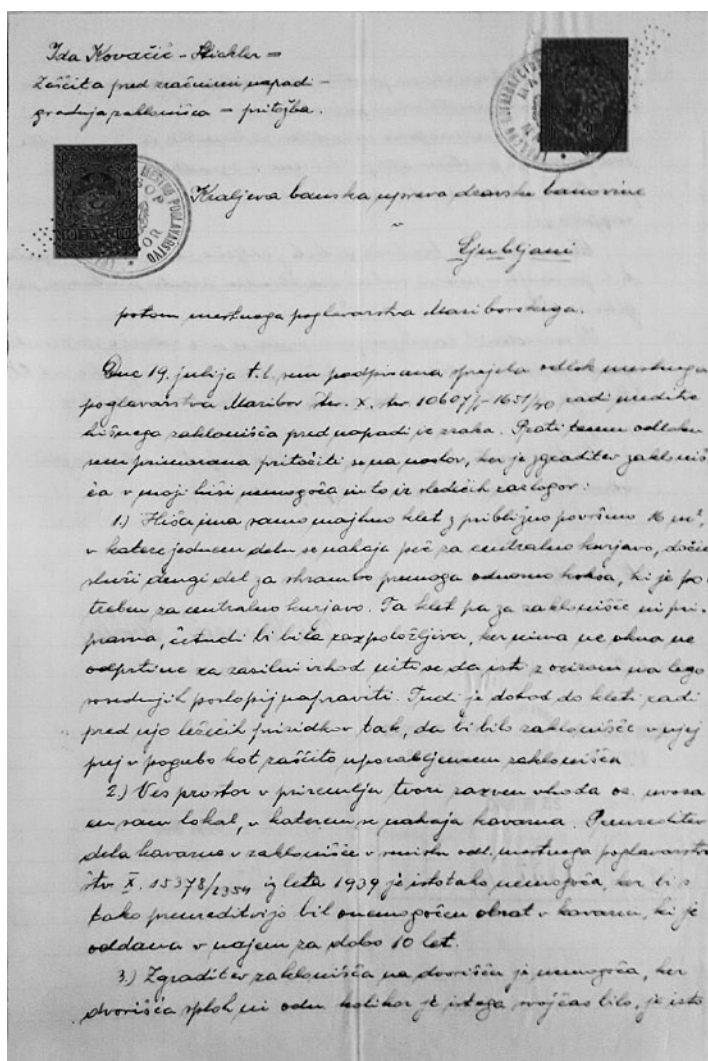

Slika 6: Ureditev javnega zaklonišča.
Pokrajinski arhiv Maribor, 1111015/508.

Vsi se seveda z gradnjo zaklonišč niso strinjali in so podali pritožbe. Pritožili so se na kraljevsko bansko upravo, naslovili pa so tudi pismo predsedniku mestne občine. Največkrat sta vzrok pomanjkanje denarja, pa tudi datum, do katerega se morajo zaklonišča urediti (1. september 1940). V odgovoru mestno poglavarstvo odgovarja, da tudi sami niso mislili, da bodo zaklonišča urejena do določenega datuma, želeli so vsaj, da bi lastniki stavb določili prostor, v katerem bi se uredilo zaklonišče.³⁹ V mnogih stavbah v kletnih prostorih ni bilo mogoče urediti zaklonišč, ena takšnih je bila tudi hiša na Gosposki ulici

³⁹ SI-PAM/1111015/508 Pritožba lastnikov zgradb glede gradnje zaklonišč.

21. Podan je bil predlog, da se zaklonišče uredi v sosednji stavbi, v hiši z naslovom Ulica 10. oktobra številka 5.⁴⁰

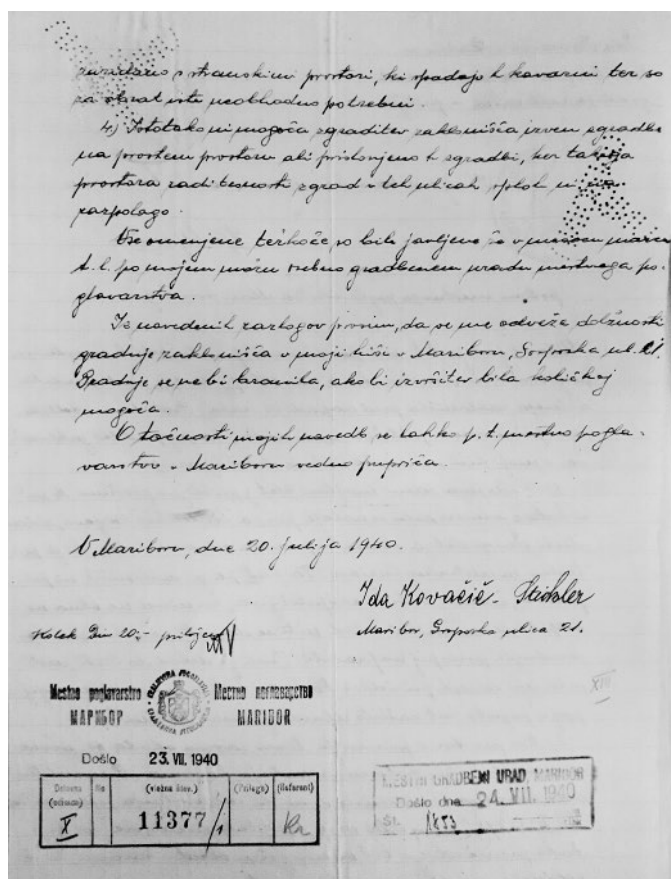
Slika 7: Pritožba krajanke.
Pokrajinski arhiv Maribor, 1111015/508.

V nekaterih primerih (Koroška cesta 22), lastniku ni bilo potrebno graditi zaklonišča, ker je njegova stavba imela močno obokano klet. Treba je bilo urediti samo še zasilni izhod.⁴¹ Odvetniška pisarna na Trubarjevi ulici, številka 4,

⁴⁰ SI-PAM/1111015/508 Ureditev zaklonišča v sosednji stavbi.

⁴¹ SI-PAM/1111015/508 Zaklonišče v obokani kleti.

je sporočila, da je odvetnik odsoten in prosijo, da se rok za izvedbo zaklonišča podaljša do 1. 10. 1940.⁴²

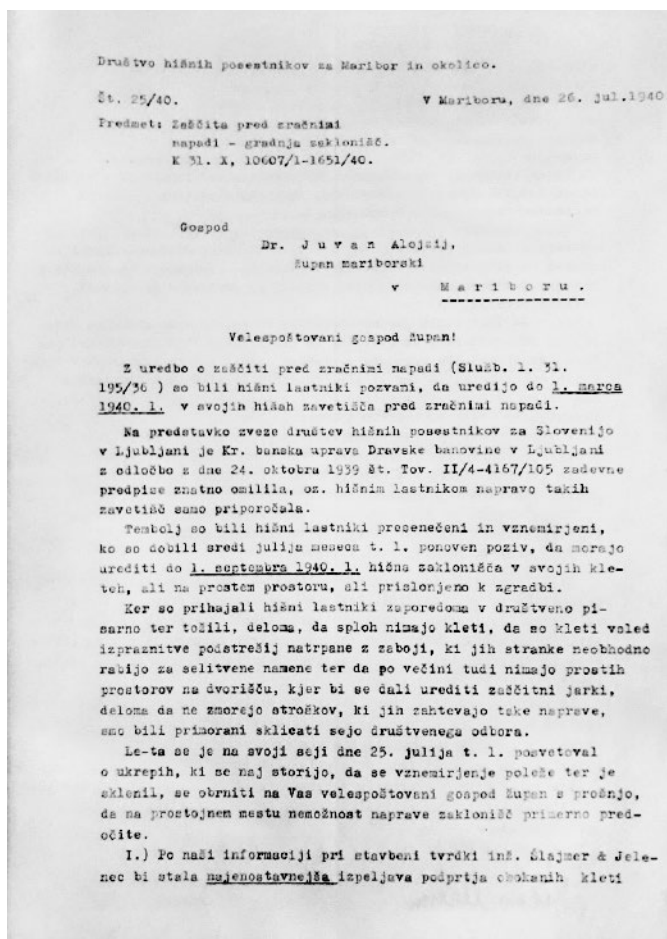
Slika 8: Pritožba krajanke II. del.
Pokrajinski arhiv Maribor, 1111015/508.

Mnogi lastniki stavb v Mariboru so se pritožili Društvu hišnih posestnikov za Maribor in okolico, ki je 26. julija 1940 mariborskemu županu, g. Alojziju Juvanu poslalo pritožbo, v kateri navaja, da je Kraljeva banska uprava v Ljubljani zadeve omilila in lastnikom stavb zaklonišča samo priporoča. Društvo župana še obvešča, da mnogi lastniki stavb kleti sploh nimajo, da so kleti napolnjene z zaboji, ki so jih prinesli s podstrešij in da mnogi tudi nimajo prostorov na dvorišču, kjer bi se dali urediti zaščitni jarki, ali ne zmorejo stroškov, ki jih zahtevajo »take naprave«. Sporočajo še, da pride v poštev v Mariboru približno 1000 hiš, v katerih bi se dalo narediti zaklonišča, in da

⁴² SI-PAM/1111015/508 Podaljšanje roka za izvedbo zaklonišča.

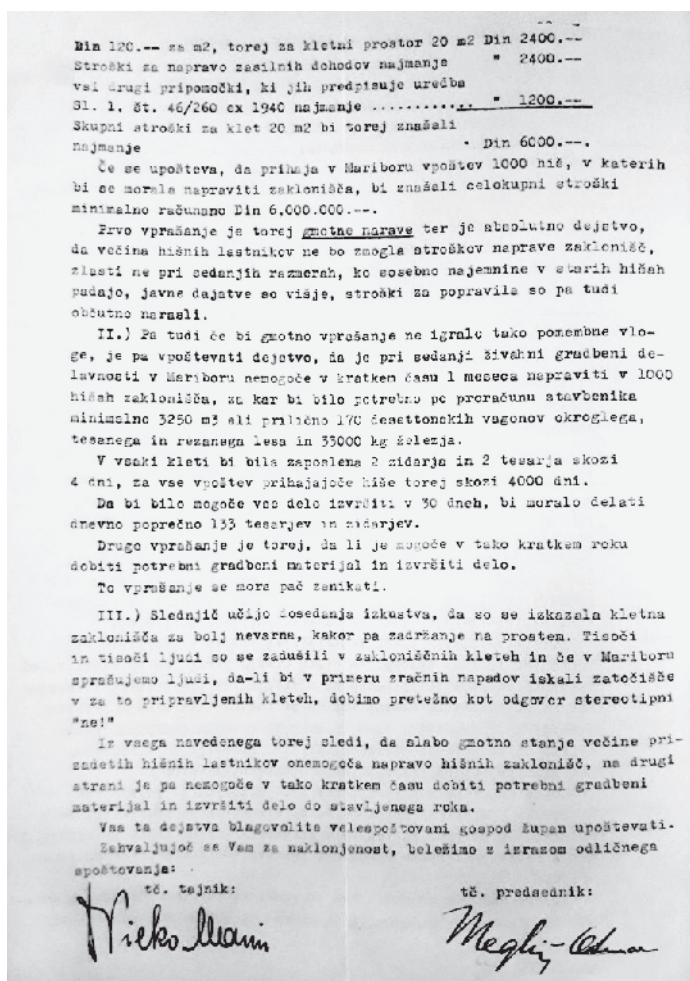
je najbolj pereč problem gmotne narave in da večina hišnih lastnikov ne bi zmogla stroškov, »ko najemnine v starih hišah padajo, javne dajatve so višje, stroški za popravila pa so tudi občutno narastli.«

Društvo še seznanja župana, da bi gradnja zaklonišč v določenem roku zahtevala »minimalno 170 desettonskih vagonov okroglega, tesanega in rezanega lesa in 33 000 kg železa. Potrebovali bi tudi 133 tesarjev in zidarjev. Člani društva se sprašujejo, »da li je mogoče v tako kratkem roku dobiti potrebni gradbeni material in izvršiti delo?« In odgovor, »to vprašanje se mora pač zanikati!« In na koncu se kletna zaklonišča kažejo kot bolj nevarna kakor pa zadrževanje na prostem.⁴³

Slika 9: Pritožba društva hišnih posestnikov za Maribor in okolico. Pokrajinski arhiv Maribor, 1111015/508.

⁴³ SI-PAM/1111015/508 Pritožba Društva hišnih posestnikov za Maribor in okolico.

Slika 10: Pritožba društva hišnih posestnikov za Maribor in okolico II. del.
Pokrajinski arhiv Maribor, 1111015/508.

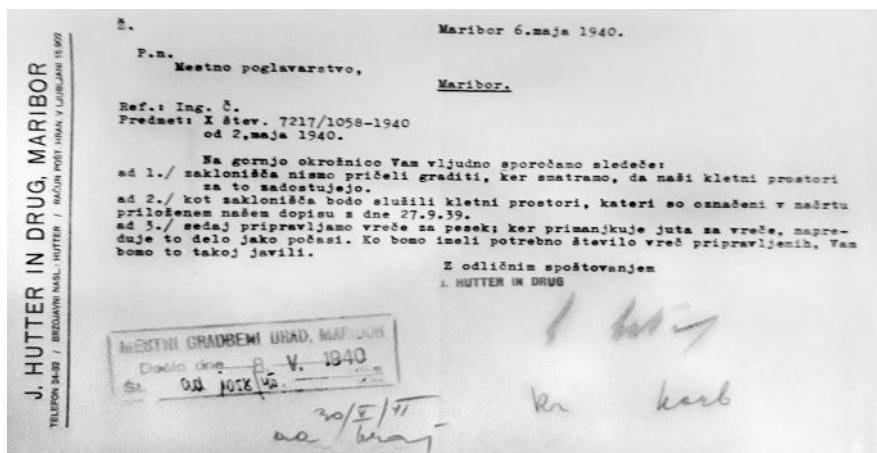
Ob skrbi mestne uprave, da bodo lastniki hiš uredili svoje kleti kot zaklonišča pred napadom iz zraka, je uprava urejala tudi sanitetne in gasilske postaje. Tako so bile v letu 1940 urejene gasilske postaje v ljudski šoli na Ruški cesti, v Krčevini, v Tomšičevi ulici 1, na Meljskem hribu, na poti h Kalvariji.⁴⁴

Mestna uprava je pri pripravi za napad iz zraka sodelovala tudi s podjetji, ki so v Mariboru poslovala. Tako je v sama podjetja pošiljala komisije, ki so zaklonišča pregledala in napisala zapisnike. Tako je bil v sredini meseca junija 1940 opravljen ogled zaklonišča v Mariborski tekstilni tvornici.⁴⁵ A

⁴⁴ SI-PAM/1111015/508 Ureditev gasilskih postaj.

⁴⁵ SI-PAM/1111015/508 Ureditev zaklonišča v Mariborski tekstilni tvornici.

tudi tukaj ni šlo brez težav. Podjetje Gradivo C. Pickel je mestni upravi, med drugim napisalo »trdno smo prepričani, da bo sledila evtl. splošna mobilizacija, predno bo »sovražnik« napadel iz zraka t.j., da ne bomo po toči zvonili. Ker je vodstvo in administracija našega podjetja sestavljena iz samih vojnih obveznikov in bo mobiliziran gros delavstva – bo podjetje še predno bomo napadeni – evakuirano, zaprto in prepuščeno usodi. Če pa bi bili presenečeni in okupirani, predno bi naša vojska bila pripravljena, potem pa nam vsem skupaj življenje ni vredno piškavega oreha.«⁴⁶ Podjetje Margo – Mariborska mlekarina in tovarna sadnih konzerv sporoča, da je za zaklonišče pripravila kletne prostore.⁴⁷ Pivovarna Union se je maja leta 1940 pripravljala na izgradnjo zaklonišč.⁴⁸ Tovarna Jugoekta, tovarna pletenin, je prav tako meseca maja 1940, mestni upravi sporočila »z ozirom na vaš gornji poziv (gradnja zaklonišč v industrijskih in obrtnih zgradbah), vam moramo vljudno sporočiti, da naše podjetje, če bi naša država bila v vojnem stanju, ne bi obratovala, temveč bi se morala evakuirati, vsled česar postane gradnja zaklonišč pri nas popolnoma brezpredmetna. Razen tega, se naše podjetje težko bori za obstanek in nima na razpolago ustreznih sredstev za takšne investicije.«⁴⁹ V podjetju J. Hutter in drug mestni upravi sporočajo, da zaklonišč ne nameravajo graditi, ker mislijo, da za to zadostujejo njihovi kletni prostori.⁵⁰

Slika 11: Odgovor mestni upravi podjetja J. Hutter in drug.
Pokrajinski arhiv Maribor, 1111015/508.

⁴⁶ SI-PAM/1111015/508 Odgovor mestni upravi podjetja Gradivo preje C. Pickel.

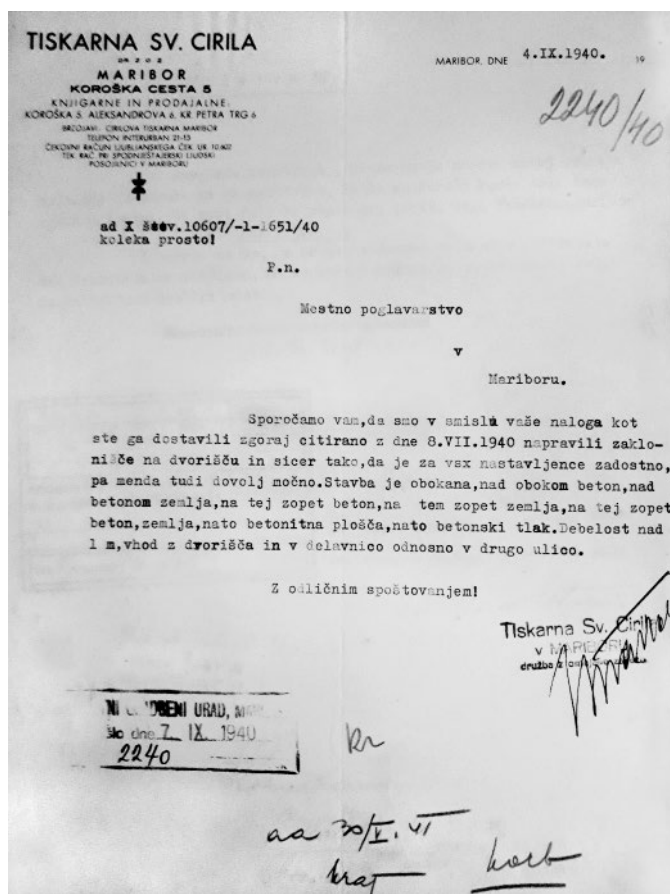
⁴⁷ SI-PAM/1111015/508 Odgovor mestni upravi podjetja Margo – Mariborska mlekarina in tovarna sadnih konzerv.

⁴⁸ SI-PAM/1111015/508 Odgovor mestni upravi pivovarne Union.

⁴⁹ SI-PAM/1111015/508 Odgovor mestni upravi podjetja Jugoekta.

⁵⁰ SI-PAM/1111015/508 Odgovor mestni upravi podjetja J. Hutter in drug.

Uprava tiskarne Sv. Cirila s sedežem na Koroški cesti je mestni upravi v mesecu septembru leta 1940 sporočila, da so napravili zaklonišče na dvorišču.⁵¹

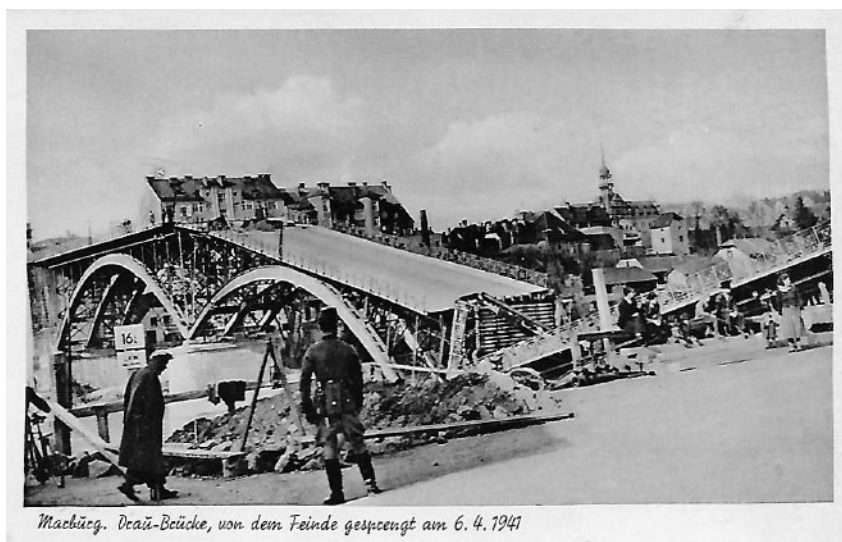

Slika 12: Odgovor mestni upravi tiskarne Sv. Cirila.
Pokrajinski arhiv Maribor, 1111015/508.

»Naredite mi to deželo spet nemško«, je rekel Hitler 26. 4. 1941 in nemška manjšina na Štajerskem, ki se je nato zadnja tri leta organizirano ter skoraj javno pripravljala, si ni dala dvakrat reči. Povsod kamor so prišle nemške čete, so isti hip dobile v roke pripravljene sezname ljudi, ki jih je treba zapreti, odgnati, izseliti.⁵²

⁵¹ SI-PAM/1111015/508 Odgovor mestni upravi tiskarne Sv. Cirila.

⁵² Mikeln, Miloš. *Pekel 1941*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1981, str. 90.

Slika 13: Porušen Stari most v Mariboru 6. 4. 1941.

Osebni arhiv.

V časopisu Marburger Zeitung je gaulajter dr. Uiberreither (šef civilne uprave) 12. maja objavil zahvalo članom kulturbunda za njihove zasluge pri pripravah za zasedbo Spodnje Štajerske.

Avstrijsko-nemškim nacistom se je po zasedbi slovenske Štajerske strahovito mudilo, da bi čim prej spremenili videz dežele. Že v dneh, ko še ni bila vzpostavljena civilna uprava in je kulturbund na svojo pest prevzemal oblast, je župan mesta Maribor izdal odlok, objavljen 10. aprila 1941 v Marburger Zeitung, v katerem poziva obrtnike in druge meščane, naj takoj odstranijo slovenske napise oziroma jih prekrijejo z nemškimi. Lastniki nemških firm so na to komaj čakali in kmalu so se na pročeljih njihovih hiš pojavili nemški napisi, največkrat v gotici, da bi tako dokazali pripadnost germanstvu.⁵³

Slovenska Štajerska je bila pod vojaško upravo samo tri dni. Že 14. aprila 1941 je Hitler izdal odlok o začasni upravi v Spodnji Štajerski, s katerim je bila vzpostavljena civilna uprava okupirane dežele. V prvih dveh členih iz tega odloka piše: »V zasedbenih predelih Spodnje Štajerske, ki so bili nekdanje avstrijski, bo državni namestnik in gaulajter Uiberreither kot šef civilne uprave na civilnem področju. Šef civilne uprave mi bo podrejen neposredno in mu bom sam dajal navodila. Po njih mora skrbeti za redno upravljanje zasedbenih predelov. Izdaja lahko odredbe pravnega značaja ...«⁵⁴ Meja nemškega rajha se je premaknila na vzhodno mejo današnje Slovenije oziroma jugovzhodno

⁵³ Prav tam, str. 107.

⁵⁴ Prav tam, str. 114.

mejo nekdanje avstrijske dežele Štajerske, kjer je mejila na novoustanovljeno deželo Neodvisno državo Hrvaško (NDH).⁵⁵ Sledila je upravna delitev območja ter njegova priprava na priključitev rajhu. K temu naj bi pripomogli množičen izgon Slovencev, kolonizacija Nemcev ter popolno ponemčenje ostalega prebivalstva. Na podlagi rasne ocene ter primernosti za ponemčenje so veliko prebivalcev predvideli za izselitev v Nemčijo, Srbijo in na Hrvaško. To je vodil preselitveni štab v Mariboru s pomočjo nekaterih preselitvenih taborišč, na primer Rajhenburg.⁵⁶

Dr. Siegfried Uiberreither je bil deželni vodja avstrijske Štajerske s sedežem v Gradcu. Za šefa civilne uprave v okupirani Štajerski ga je Hitler postavil še pred napadom na Jugoslavijo. Star je bil trideset let, po rodu Avstrijec in zagrizen nacist. Uiberreither se je pripeljal v Maribor 14. aprila 1941. Mariborski kulturbundovci in drugi hitlerjanci so pripravili Hitlerjevemu namestniku veličasten sprejem. Posebna delegacija nacističnih privržencev se je odpeljala do Šentilja, kjer je na mejnem bloku počakala na Uiberreitherja in njegovo spremstvo. Ko se je pripeljal, ga je predsednik kulturbunda za Slovenijo Hans Baron, pastor evangelijske cerkve v Mariboru, slovesno nagovoril in mu poročal o položaju v pravkar osvobojeni Spodnji Štajerski. Simbolično mu je v imenu svoje organizacije predal oblast v Spodnji Štajerski. Oblast, ki so si jo kulturbundovci po zlomu Jugoslavije nasilno in nezakonito prisvojili.⁵⁷ Nacisti so si zamišljali postavitve urada šefa civilne uprave kot začasno funkcijo, ki bi jo s priključitvijo Spodnje Štajerske k rajhu ukinili. Priključitev so nameravali izvesti 1. oktobra 1941, so jo pa zaradi osvobodilnega gibanja nato odložili, končno pa sploh opustili, ker jim je to preprečil narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda.⁵⁸ Z Uiberreitherjem je prispel v Maribor tudi komandant varnostne policije in varnostne službe Otto Lurker s svojim štabom in pravcato armado policije. SS – štandartenfirer Otto Lurker je do tedaj služboval v Gradcu, kjer je bil vodja odseka varnostne službe. Šef državnega glavnega varnostnega urada Reinhard Heydrich ga je najprej imenoval za svojega pooblaščenca, kmalu si je prevzel naziv komandanta. Lurker je imel že pred prihodom v Maribor obsežno gradivo o položaju v deželi, poleg številnih podatkov in informacij, ki jih je nacistična vohunska služba zbrala s svojimi agenti v slovenski Štajerski.⁵⁹

⁵⁵ Mikša, Peter, Zorn, Matija. *Obsotelje – jugovzhodna meja nemškega rajha (1941–1945)*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020, str. 1.

⁵⁶ Mikša, Peter, Zorn, Matija. *Življenje ob meji: Rogaška Slatina in Obsotelje kot jugovzhodna meja nemškega rajha (1941–1945)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020, str. 22.

⁵⁷ Mikeln, Miloš. *Pekel 1941*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1981, str. 114.

⁵⁸ Prav tam, str. 114–115.

⁵⁹ Prav tam, str. 115.

Okupatorji so takoj začeli vključevati slovenske industrijske obrate v lastno gospodarstvo. Pretežni del slovenske industrije se je preusmeril v proizvodnjo za vojaške namene. Zlasti v prvih letih se je proizvodnja zelo povečala, spremljala jo je tudi rast zaposlenosti. Najbolj so se trudili Nemci, ki niso zgolj dvignili proizvodnje in števila zaposlenih, temveč so celo modernizirali in povečali zmogljivosti na slovenskem ozemlju. Za nemškega okupatorja je bila zelo pomembna oborožitvena industrija, predvsem železarstvo in kovinarstvo, vanjo je tudi veliko vlagal (graditev tovarne aluminija v Strnišču/Kidričevo), tovarna letalskih delov na Teznu (TAM), itd. Pomembna je bila tudi delovna sila, zato je okupator hitro odpravil brezposelnost, uvedel obvezno registracijo delovnih moči in jih pošiljal na delo v avstrijske in nemške pokrajine.⁶⁰

ZAKLJUČEK

Maribor je po 1. svetovni vojni doživil gospodarski razcvet. Mesto se je širilo, nastajale so nove in nove tovarne, ki so potrebovale nove delavce. Najbolj razvita je bila tekstilna industrija, ki jo je podpiral pretežno tuji (nemški) kapital. Tudi samo mesto je živelo v strpnosti dveh narodov, dveh jezikov – slovenskega in nemškega. To sobivanje se je konec 30. let začelo spreminjati. Nemci so vedno bolj rušili to strpnost in se vedno bolj povezovali z Nemci čez mejo, še posebej po letu 1938, ko se je Avstrija priključila Nemčiji.

Mestna oblast je bila seznanjena z dogajanjem v Evropi in se je zavedala, da je vojna še samo vprašanje časa. Poznali so osnove nemškega načina napadanja, njihovo bliskovito vojno, v kateri najprej napadejo iz zraka, porušijo zgradbe in infrastrukturo, potem kombinirane tankovsko-pehotne sile ozemlje dokončno zasedejo. Prav zaradi tega so izdali odloke, v katerih so od lastnikov stavb v mestu zahtevali, da v določenem roku v kletih poslopij pripravijo zaklonišča, ki bodo primerna za napade iz zraka. Ti odloki so pri prebivalcih naleteli v glavnem na neodobravanje, saj je priprava zaklonišč zahtevala veliko dela, časa, in kar je najpomembnejše – denarja, ki ga mnogi niso imeli. Veliko je dokumentov, ki pričajo, kako so se prebivalci upirali mestni oblasti, hkrati pa se zavedali, da neko kritje oz. prostor, kamor se bi v primeru zračnega napada zatekli, vseeno potrebujejo.

Enake zahteve je mestna uprava imela tudi do podjetij, ki so delovala v Mariboru in okolici. Tudi ta so se srečevala z mnogimi težavami – od pomanjkanja prostora do pomanjkanja denarja.

Sama mestna uprava ni samo zahtevala, kontrolirala in sankcionirala, ampak se je tudi sama trudila, da bi v mestu pripravila kar največ lokacij, ki

⁶⁰ Teropšič, Tomaž. *Štajerska v plamenih*. Brežice: Posavski muzej, 2012, str. 29.

bi služile kot zaklonišča, sanitetne ali gasilske postaje. Organizirala je tečaje sanitete in gasilstva, tudi svoje prostore je urejala v javna zaklonišča.

V »aprilski vojni« se je izkazalo, da so bila zaklonišča nepotrebna. Okupator je s svojo silo, pa tudi s pomočjo svojih pomagačev, brez večjih težav prečkal mejo in zasedel Maribor. Obrambna linija Kraljevine Jugoslavije, na Koroškem in Štajerskem imenovana 6. sektor, je v kratkem času klonila in Nemci so brez večjih izgub lahko napredovali.

Pomen Maribora in vse spodnje Štajerske se je pokazal že v mesecu aprilu, saj so Nemci naše ozemlje smatrali kot svoje in so predvidevali, da bi to ozemlje postalo njihova južna meja.

Zaklonišča so v prvih letih samevala, so jih pa prebivalci še kako potrebovali konec vojne, točneje od začetka leta 1944 vse do aprila leta 1945. Maribor je bil med drugo svetovno vojno pomembno prometno križišče iz rajha na jug Balkana in na italijansko fronto, zato je jeseni 1944 tudi postal tarča ameriških in angleških bombnikov. Njihov cilj so bila prometna, predvsem železniška infrastruktura (glavni kolodvor in železniški most), železniške delavnice na Studencih in vojaška industrija na Teznu.⁶¹

Načrtno bombardiranje Maribora, ki je trajalo vse do 12. aprila 1945, se je začelo s tretjim napadom, do katerega je prišlo 14. oktobra 1944 okrog pol enajstih dopoldne. Napad tega dne sodi med največje, saj je 40 ameriških bombnikov tipa B-24 Liberator odvrгло na Maribor 560 bomb, ki so Mariboru prizadejale ogromno materialno škodo in terjale veliko število človeških življenj. Bombniki so ubili kar 76 ljudi ter ranili 152 oseb. Brez strehe je ostalo 800 Mariborčanov, kajti 44 stanovanjskih hiš je bilo popolnoma porušениh, poleg tega pa še 45 težko, 74 srednje in 590 lažje poškodovanih.⁶² Izredno velika je bila škoda na industrijskih in javnih poslopijih, med drugimi so bile stavbe sodišča, kaznilnice in urada za delo močno poškodovane, številne barake delovnega političnega urada Heimatbund, ki so stale na bivšem starem pokopališču, so požarne bombe dobesedno izbrisale. Tudi klavnica, štiri tovarne v Melju in kurilnica na studenški železniški postaji so utrpele veliko škodo. Protiletalsko topništvo je tedaj sestrelilo tri letala ...⁶³

Celotna bilanca bombnih napadov na Maribor je katastrofalna. 268 letalskih alarmov (prvi 9. septembra 1942, zadnji 25. aprila 1945), 1517 letal je odvrгло na mesto kar 12.593 rušilnih in 3200 zažigalnih bomb v skupni

⁶¹ Radovanovič, Sašo. *Maribor pod točo bomb: taborišče smrti*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2015, str. 12.

⁶² Žnidarič, Marjan. Bombni napadi na Maribor in druge kraje slovenske Štajerske. *Borec*, 28, 1976, str. 330.

⁶³ Radovanovič, Sašo. *Maribor pod točo bomb: taborišče smrti*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2015, str. 13.

teži preko 4750 ton ali 475 vagonov bomb.⁶⁴ V bombardiranju je bilo ubitih 483 prebivalcev Maribora in tudi mnogo vojakov. Protiletalska obramba in nemški lovci so nad Mariborom sestrelili 32 ameriških in britanskih letal.⁶⁵

Kljub temu da je od konca vojne minilo že več kot petinsedemdeset let, je strah, ki so ga nad mestom sejale bombe, prisoten še danes. Mnogokrat se zgodi, da se ob zemeljskih delih na območju bombardiranj odkrijejo še neeksplodirane bombe.

VIRI IN LITERATURA

Arhivsko gradivo

Pokrajinski arhiv Maribor, signatura 1111015/508 Uradna poročila, Mestna občina Maribor.

Pokrajinski arhiv Maribor, signatura 1111015/525 Odbor za obrambo mesta.

Časopisni viri

Mladina, posebna izdaja tednika – Druga svetovna vojna v Sloveniji, Ljubljana, december, 2015.

Večer, Večer v soboto, Hitler v Mariboru, Maribor, 16. april 2016.

Literatura

Mitchell Beazley, *Zgodovina 2*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1984.

Matjaž Bizjak, *Italijanski obrambni načrti proti Kraljevini SHS/ Kraljevini Jugoslaviji in gradnja utrjenega obrambnega pasu na italijanski vzhodni meji (Rateče–Reka), 1927–1941*. Doktorsko delo, Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem. Koper, 2016.

Zdenko Čepič, Damijan Guštin, Nevenka Troha, *Slovenija v vojni 1941–1945*. Ljubljana: Modrijan, 2017.

Janez Čuček, Zoran Jerin, Miloš Mikeln, Andrej Novak, Božidar Pahor, Kazimir Rapoša, Janez Stanič, Jože Šircelj, Jaka Štular, *Stoletje svetovnih vojn*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1981.

Miloš Habrnal, *Rupnikova črta in druge jugoslovanske utrdbe 1926–1941*. Ljubljana: Fortprint, 2005.

Duncan Hill, Darko Čuden, Zorka Jakoš, Damijan Guštin, *Kronika vojne od leta 1914 do danes*. Ljubljana: Založba Morfem, 2012.

⁶⁴ Žnidarič, Marjan. Bombni napadi na Maribor in druge kraje slovenske Štajerske. *Borec*, 28, 1976, str. 451–452.

⁶⁵ Radovanovič, Sašo. *Maribor pod točo bomb: taborišče smrti*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2015, str. 78.

Aleksander Jankovič Potočnik, *Rupnikova linija in Alpski zid, utrjevanje Rapalske meje med letoma 1932 in 1941*. Vrhnika: Galerija 2, 2004.

Aleksander Jankovič Potočnik, *Utrdbe na Slovenskem*. Logatec: Ad pirum, 2008.

Aleksander Jankovič Potočnik, *Rupnikova linija – odkrivanje utrdb ob rapalski meji*. Logatec: Ad pirum, 2009.

Saša Jereb, *Po sledih Rupnikove linije*. Slovenija IV: (ekskurzija Ljubljanskega geografskega društva). Ljubljana: Založba ZRC, 2007.

Gregor Jerman, Franc Fideršek, Boris Pšeničnik, Rudolf Holzer, Ludvik Puklavec, *Prisilna mobilizacija na Štajerskem*. Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941/45, 2003.

Marijan Krajnc, *Kako je dravska divizija vojske Kraljevine Jugoslavije organizirala obrambo in 1941. leta branila Prlekijo*. Zgodovinski listi, 1/2007, Ljutomer, 123–143. Pridobljeno s <http://freeweb.t-2.net/Vojastvo/clanki-c58.html> (Dostop: november 2020).

John Keegan, *Zgodovina vojskovanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede UL, 2005.

Vida Košmelj Beravs, *Spomini na utrjevanje meje (Rupnikovo linijo)*. Loški razgledi 49/1, 2002. Pridobljeno s https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-OENQWHTD?eua_pi=1&query=%27keywords%3drupnikova+linija%27&pageSize=25 (Dostop: november 2020).

Borut Kotnik, »Logistična zagotovitev izgradnje Rupnikove linije.« Diplomsko delo, Višja prometna šola Maribor, 2012. Pridobljeno s <http://dk.mors.si/Dokument.php?id=615> (Dostop: november 2020).

Antoša Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru 1792–1941. Maribor skozi stoletja*. Razprave I. Maribor, 1991, str. 313–414.

Mala splošna enciklopedija. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1976.

Zvezdan Markovič, »Vojska Kraljevine Jugoslavije in utrjevanje zahodne meje na slovenskem 1937–1941.« Diplomsko delo, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1995.

Janez Messnel, *Soška fronta*. Ljubljana: Prešernova družba, 2009.

Peter Mikša, Matija Zorn, *Rapalska meja: četrto stoletje obstoja in stoletje dediščine*. Nečakov zbornik, procesi, teme in dogodki iz 19. in 20. stoletja. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2018.

Peter Mikša, Matija Zorn, *Življenje ob meji: Rogaška Slatina in Obsotelje kot jugovzhodna meja nemškega rajha (1941–1945)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020.

Peter Mikša, Matija Zorn, *Obsotelje, jugovzhodna meja nemškega rajha (1941–1945)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020.

Dušan Nečak, Božo Repe, Kriza: *svet in Slovenci od prve svetovne vojne do sredine tridesetih let*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2008.

Milica Ostrovska, *Kljub vsemu odpor (Maribor v času okupacije in narodnoosvobodilnega boja) I*. Maribor: Založba obzorja, 1981.

Richard James Overy, *Tretji rajh: kronika*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.

Jože Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992*. Koper: Založba Lipa, 1995.

Jože Pirjevec, *Jugoslavija nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Založba Lipa, 1995.

Primož Premzl, *Novi Maribor, mesto v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja*. Maribor: Umetniški kabinet Primoža Premzla, 2017.

Sašo Radovanovič, *Maribor pod točo bomb: taborišče smrti*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2015.

Božo Repe, *S puško in knjigo*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.

RUPNIKOVA LINIJA: *Misteriozni jugoslovenski bunker koji nikada nije poslužio svojoj svrsi*. Dnevno.rs, Odabašić, J., 29. 4. 2015. Pridobljeno s <https://bit.ly/2KEdOfi> (Dostop: oktober 2020).

Aleš Sovinc, »Izgradnja vojaških utrdbenih linij v Evropi med obema svetovnima vojnama.« Diplomsko delo, Višja prometna šola Maribor, 2013. Pridobljeno s <http://dk.mors.si/IzpisGradiva.php?id=577> (Dostop: november 2020).

Cyrus Leo Sulzberger, *Druga svetovna vojna*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1970.

Svetovna zgodovina, od začetkov do danes. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1976.

Janez Švajncar, *Vojna zgodovina*. Ljubljana: DZS, 1998.

Janez Švajncar, *Vojna in vojaška zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Prešernova družba, 1992.

Velimir Terzić, *Jugoslavija u aprilskom ratu*. Titograd: Grafički zavod, 1963.

Valentin Varl, Dušan Tomažič, Sašo Radovanovič, *Mariborske zgodbe*. Maribor: Založba kapital, 1997.

Vojna enciklopedija. Beograd: Knjigotisak, bakrotisak, ofset i povez, 1972.

Tomaž Weber, ur. *Zgodovinski atlas sveta*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2013.

Rado Zakonjšek, *Štajerska 1941*. Ljubljana: Založba Borec, 1980.

Matija Zorn, Peter Mikša, *Die Rappalo – Grenze nach dem ersten Weltkrieg – von den Staatsgrenzen zwischen Italien und Jugoslawien bis zur Phantomgrenze*. Innsbruck: Universität Innsbruck, 2017.

Marjan Žnidarič, Bombni napadi na Maribor in druge kraje slovenske Štajerske. *Borec*, 28, 1976, št. 10, str. 529–536.

Mito Žnidarko, »Evropske utrdbene črte med obema svetovnima vojnama.« Diplomsko delo, Fakulteta za družbene vede, UL, 2006. Pridobljeno s <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Znidarko-Mito.PDF> (Dostop: november 2020).

Grega Žorž, »Varovanje rapalske meje in vojaška navzočnost na območju XI. Armadnega zbora.« Magistrsko delo, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete, Univerze v Ljubljani, 2016.

Grega Žorž, *Po poteh Rapalske meje – zgodovinska pot Podbrdo*. Slovenija VIII: (ekskurzija geografskega društva). Ljubljana: Založba ZRC, 2018.

Grega Žorž, *Alpski zid*. Slovenija VI: (ekskurzija Ljubljanskega geografskega društva). Ljubljana: Založba ZRC, 2012.

“YUGOSLAVIA IS NOT ENTANGLED IN ANY ARMY, AND SINCE GENERAL PEACE IS TO BE EXPECTED IN THE COMING MONTHS, THERE IS NO NEED AT ALL FOR THE IMPLEMENTATION OF SHELTERS!”

MARIBOR IN THE LATE 1930S AND EARLY 1940S, WHEN IT WAS CLEAR TO (ALMOST) EVERYONE THAT THE OUTBREAK OF WAR WAS ONLY A MATTER OF TIME

Summary

Maribor experienced an economic boom after World War I. The city was expanding, new factories were being built and new workers were needed. The textile industry was the most developed, supported mainly by foreign (German) capital. The city itself lived in the tolerance of two nations, two languages – Slovenian and German. This coexistence began to shift at the end of the 1930s. The Germans increasingly shattered this tolerance and became more and more involved with the Germans across the border, especially after 1938, when Austria was incorporated into the German Reich what is known as the Anschluss.

The late 1930s and early 1940s were marked by preparations for war, which was already spreading across Europe, and it was only a matter of time before war would break out here. It was a time when the city authorities were ordering the civilian population to prepare shelters, food supplies, clothing and to be as prepared as possible for a possible air raid. At the same time, the city authorities were cooperating with the companies that had a large presence in Maribor, and they were also ordered to prepare shelters for the workers, so that they would be as safe as possible in the event of an air raid. The city authorities prepared laws, decrees, lectures, organised sanitary services, fire brigades and tried to be as prepared as possible for the threatening evil. The population and businesses, struggling to cope with the day-to-day problems, had to invest their time, money and labour in preparing for war.

The war took a large part of the population by surprise. The Germans did not need to bomb Maribor and then invade the city. On 6 April 1941, the army of the Kingdom of Yugoslavia unsuccessfully defended the borders of the country, the defence line, the so-called Rupnik Line, could not withstand the attack and the invader advanced further into Maribor without much difficulty.

Although the shelters were empty during the first years of the war, they were much needed by the inhabitants at the end of the war, from the beginning of 1944 until April 1945. Maribor was an important transport crossroads from the Reich to the southern Balkans and the Italian front during the Second World War, which is why it became a target for American and British bombers in the autumn of 1944. Their targets were the transport infrastructure, especially the railway infrastructure (the main train station and the railway bridge), the railway workshops in Studenci and the military industry zone in Tezno.

„JUGOSLAWIEN IST IN KEINE ARMEE VERWICKELT, UND DA IN DEN KOMMENDEN MONATEN EIN ALLGEMEINER FRIEDEN ZU ERWARTEN IST, BESTEHT ÜBERHAUPT KEINE NOTWENDIGKEIT FÜR DIE ERRICHTUNG VON LUFTSCHUTZBUNKERN!“

MARIBOR IN DEN SPÄTEN 1930ER UND FRÜHEN 1940ER JAHREN, ALS (FAST) ALLEN KLAR IST, DASS DER AUSBRUCH DES KRIEGES NUR NOCH EINE FRAGE DER ZEIT IST

Zusammenfassung

Nach dem Ersten Weltkrieg erlebte Maribor einen wirtschaftlichen Aufschwung. Die Stadt wuchs, viele neue Fabriken wurden gebaut, und es wurden neue Arbeitskräfte benötigt. Am weitesten entwickelt war die Textilindustrie, die hauptsächlich durch ausländisches (deutsches) Kapital unterstützt wurde. Die Stadt selbst lebte in der Toleranz zweier Nationen, zweier Sprachen – Slowenisch und Deutsch. Diese Koexistenz begann jedoch Ende der 1930er Jahre zu bröckeln. Die Deutschen haben diese Toleranz immer mehr eingeschränkt und verbündeten sich zunehmend mit den Deutschen jenseits der Grenze, vor allem nach 1938, als der Anschluss Österreichs an das Deutsche Reich erfolgte.

Die späten 1930er und frühen 1940er Jahre waren geprägt von den Vorbereitungen auf den Krieg, der sich bereits über Europa ausbreitete, und es war nur noch eine Frage der Zeit, bis der Krieg auch bei uns ausbrechen würde. Dies war eine Zeit, in der die städtischen Behörden die Zivilbevölkerung aufforderten, Luftschutzbunker einzurichten und Lebensmittelvorräte sowie Kleidung vorzubereiten und sich so gut wie möglich auf einen möglichen Bombenangriff vorzubereiten. Gleichzeitig arbeiteten die städtischen Behörden mit den Unternehmen zusammen, die in Maribor stark vertreten waren, und auch sie wurden aufgefordert, Luftschutzbunker für ihre Arbeiter einzurichten, damit sie im Falle eines Bombenangriffs so sicher wie möglich sein würden. Es wurden Gesetze und Verordnungen vorbereitet, Vorträge gehalten sowie Sanitätsdienste und Feuerwehren organisiert, um sich bestmöglich auf das drohende Übel vorzubereiten. So waren die Bevölkerung und die Unternehmen, die mit den alltäglichen Problemen zu kämpfen hatten, gezwungen, ihre Zeit, ihr Geld und ihre Arbeitskraft in die Vorbereitung auf den Krieg zu investieren.

Der Krieg kam für einen großen Teil der Bevölkerung überraschend. Die Deutschen brauchten Maribor nicht zu bombardieren, um in die Stadt einzumarschieren. Am 6. April 1941 verteidigte die Armee des Königreichs Jugoslawien erfolglos die Grenzen des Landes, die Verteidigungslinie, die so genannte Rupnik-Linie, konnte dem Angriff nicht standhalten und der Angreifer rückte ohne große Schwierigkeiten weiter nach Maribor vor.

In den ersten Jahren standen die Luftschutzbunker zwar leer, doch bei Kriegsende, von Anfang 1944 bis April 1945, wurden sie von den Bewohnern durchgehend genutzt. Maribor war während des Zweiten Weltkriegs ein wichtiger Verkehrsknotenpunkt zwischen dem Reich und dem südlichen Balkan sowie der italienischen Front, weshalb die Stadt im Herbst 1944 zum Ziel amerikanischer und britischer Bombenangriffe wurde. Ihre Ziele waren die Verkehrsinfrastruktur, insbesondere die Eisenbahninfrastruktur (der Hauptbahnhof und die Eisenbahnbrücke), die Eisenbahnwerkstätten in Studenci und die Militärindustriezone in Tezno.